

ANTISTHENÉS: PRAKTICKÝ CHARAKTER SÓKRATOVSKÉJ ETIKY

VLADISLAV SUVÁK, Inštitút filozofie a estetiky FF PU, Prešov

SUVÁK, V.: Antisthenes: Practical Socratic Ethics
FILOZOFIA 65, 2010, No 3, p. 239

The paper gives an outline of Antisthenes' ethics. The first part questions the accounts of modern historians, who try to include Antisthenes in one or another philosophical schools of that time (sophistics, socratism, kynicism). In the second part it shows the affiliations between Antisthenes' thinking and socratic tradition: It comes out, that the interconnection between the former and sophistics and kynicism might have come into existence as late as in the later doxographic accounts of his doctrine. The third part deals in more details with the writings *Kyros* and *Heracles*, which exemplify a mimetic depiction of the way of acting of a socratic sapient. The analysis of the preserved fragments shows, that the Antisthenian ethics is practical, differing from the Platonic conception of practice in that in it moral knowledge and moral action became one. Thus it represents a non-theoretical expansion of socratic ethics and as such cannot be grasped by the classical approaches which draw a sharp line between socratics and sophistics.

Keywords: Antisthenes – Socrates – Sophists – Plato – Virtue ethics

1. Vitajte vo svete neplatónskeho Sókrata! Moderné interpretácie antických autorov sa nezaobídu bez pokusov o ich zaradenie do kontextu dobových prúdov myslenia. Potreba radenia autorov do príslušných hnutí na jednej strane a ich systematické diferencovanie na strane druhej vyplýva do značnej miery z nášho poňatia historickej práce (triediacej a diferencujúcej). A tak Hérakleita čítame v kontexte predsókratovského myslenia a oddeľujeme ho od klasického či helenistického kontextu, t. j. od kontextov, ktoré sú pre nás jediným zdrojom správ o Hérakleitovi. Porovnáваме ho s mysliteľmi patriacimi k predsókratovcom, predovšetkým s Parmenidom, a len vďaka tejto diferencii nachádzame zmysel jeho reči. Nakoniec vynesieme súd: Hérakleitos je „mysliteľ zmeny“ ako „nepretržitého plynutia“. Prítom hlavný dôvod, prečo staviame Hérakleita do myšlienkového protikladu s Parmenidom („mysliteľom stálosti“), spočíva v značne účelovej diferencii, ktorú medzi nich stavia neskorý Platón, t. j. mysliteľ, ktorý patrí do kontextu iného myslenia ako Hérakleitos s Parmenidom a ktorý si kladie iné otázky, takže ním vytvorená diferencia má zmysel v kontexte klasického, nie však predsókratovského myslenia.

Oveľa viditeľnejšie než spomenuté príklady sa pokusom o zaradenie do kontextu dobového myslenia bráni Antisthenés. Každá zo skúmaných tém ho spája s inou tradíciou, s inou epochou, ale aj v rámci jednotlivých skúmaní nájdeme viacero postojov, ktoré zvyčajne rozdeľujú dobové hnutia, ku ktorým by sme ho radi pričlenili. Kto je Antisthenés? – pýtame sa. Sofista? Sókratovec? Kynik?

Keď máme prisúdiť pevné miesto v dejinách myslenia Hérakleitovi, tak neváhame, ale sme na rozpakoch, keď ho prisudzujeme Antisthenovi. Prečo? Našu neistotu vyvoláva

paradoxná situácia, v ktorej sa ocitneme ako historici: Musíme si priznať, že keď sa pokúsime o zaradenie Antisthena do prúdu dejín, už vopred narábame s určitou históriou (predstavou histórie?). Už vopred rátame s určitou predstavou historického diania, ktoré sa však podľa našich vlastných kritérií môže stať históriou až v momente, keď zhodnotíme všetky udalosti, t. j. vrátane Antisthenovej.

Čo znamená interpretovať Antisthenovo dielo? Čo znamená interpretovať nejaké dielo? Interpretujeme ho už predtým, než sa pokúsime o interpretáciu, a to tým, že vychádzame z určitého konceptu „histórie“, t. j. že od prvého momentu oddeľujeme „centrálne“ udalosti od „marginálnych“, aby sme tie prvé nazvali „historickými“? Ak je to tak, potom interpretácia nie je nič iné ako potvrdenie našej východiskovej predstavy, ktorá ešte nebola históriou, ale nakoniec sa ňou stala aktom (tlakom?) interpretácie ako sebaopotvrdzovania. Keď si uvedomíme, že narábame s predbežnou predstavou histórie, chceme sa jej zbaviť. Ale aj keď si povieme, že ju „uzatvorkujeme“, nezískame tým lepšiu štartovaciu pozíciu, lebo zrušíme vládnuce diferencie, ktoré poskytujú nášmu vytváraniu histórií určité opodstatnenie. Museli by prestať platiť zásadné diferencie umožňujúce historický pohyb, napr. tá, ktorú platonizmus kladie medzi sofistiku a sokratiku: Sókrata by sme nemohli vopred postaviť do úlohy nepriateľa sofistov. Rola „sofistobijcu“ by sa musela preukázať až následne – čo nie je jednoduché bez predbežnej znalosti pravidiel (platónskej) hry. A nemohli by sme ho postaviť ani do stredu sofistiky (na čo sa odváži len málo historikov), lebo by sa nám odrazu ukázali zásadné nepodobnosti medzi Sókratom a Platónom, ktoré by viedli k potrebe reinterpretácie celého Platóna.

A objavili by sa ďalšie otázky vyžadujúce odpoveď, ak by sme chceli postúpiť k bodu, z ktorého sa začnú rysovať prvé náznaky histórie: Kto je Sókratés, o ktorom hovoríme? Autor bez diela, povieme, ak nepovažujeme za dielo skutočnosť, že sa k nemu prihlásilo niekoľko vplyvných škôl. Nieкто by mohol namietnuť, že aj sókratovské hnutia tvoria určité dielo, hoci v prenesenom zmysle. Ale ako by sa dal merať vplyv na nasledovníkov? Pozitívne by sme ho merať nemohli, a to z dvoch dôvodov: 1. žáner „sókratovských dialógov“ (*Σωκρατικοί λόγοι*), v ktorých vystupuje Sókratés ako hlavná figúra, je dialogický a nevyúsťuje do uzavretých pozitívnych odpovedí; 2. hnutia ovplyvnené Sókratom sú také rôznorodé, že nie je možné stanoviť spoločné body ich „učení“.

Nevieme, kto je Sókratés. Môžeme si vytvoriť iba pracovnú predstavu „Sókrata“, ktorá bude funkčná v rámci našich obmedzených skúmaní. Rovnako „funkčná“ a zároveň „obmedzená“ bude otázka, či je Antisthenés sofista alebo sókratovec, prípadne kynik. Takto položená otázka totiž predpokladá, že máme historické pojmy sofistiky, sokratiky a kynizmu, ktoré nám poslúžia ako kritériá našej interpretácie. Ale my tieto pojmy nemáme. A dokonca by sme mohli povedať, že tieto (všetky?) historické pojmy sa vytvárajú až ako dôsledok toho, ako čítame, resp. ako sme schopní („schopnosť“ tu znamená vedomie vlastných hraníc, t. j. vedomie prítomnosti) čítať texty, ktoré chceme interpretovať.

Začať čítať Antisthena znamená začať historickú prácu, ktorá nemá samozrejme východiská ani závery. Čítať Antisthena znamená vedomie neistoty, priznanie neistoty, s ktorou sa musíme postupne vyrovnávať. Niekedy sa jej dokážeme zbaviť. Inokedy jej vládou neotrasíme. A nakoniec sa možno Antisthena vôbec nezmocníme, čo však nemusí znamenať neúspech – aspoň v kontexte myslenia, ktorým sa chceme zaoberať.

2. Antisthenov vzťah k sokratike. Naše pátranie po charaktere antisthenovskej etiky začneme pri prameňoch, aj keď nie je celkom jasné, do akej miery im môžeme dôverovať. Takmer žiadnemu antickému autorovi, ktorý cituje alebo parafrázuje Antisthena, nejde o to, aby ho pochopil; skôr ho používa ako príklad určitého postoja, s ktorým buď súhlasí, alebo ho odmieta.

Keď nazrieme do Giannantonioho edície Antisthenových zlomkov,¹ zistíme, že len jedna správa referuje o tom, ako Antisthenés nasledoval sofistu Gorgia (zl. V A 11), päť správ hovorí o tom, že založil kynickú školu (zl. V A 22-26) a deväť správ pripomína, že patril k najbližším Sókratovým žiakom (zl. V A 11-22). Ak sa na všetky tri skupiny pozrieme z hľadiska ich historickej hodnovernosti, ukáže sa, že najpriateľnejšie sú zlomky hovoriace o Antisthenovom spoločenstve so Sókratom.

Lexikón *Súda* (Σοῦδα, s.v. Ἀντισθένης = zl. V A 11) nespochybňuje skutočnosť, že Antisthenés patril medzi sókratovcov (φιλόσοφος Σωκρατικός), ale vzápätí dodáva, že spočiatku bol žiakom sofistu Gorgia,² pričom svoje tvrdenie opiera o podobnosť ich štýlov.³ V antike sa Antisthenés často prirovnával k autorom s vycibreným štýlom,⁴ preto nás neprekvapuje, že anonymný byzantský vzdelanec mu prisúdil nálepku „Gorgiov žiak“. Ale historická hodnota tejto správy je pomerne malá – vychádza zrejme zo snáh helenistických doxografov o vyplnenie prázdnych miest v životoch slávnych ľudí („U koho získal Antisthenés vzdelanie predtým než prišiel k Sókratovi, ku ktorému sa pridol ako zrelý muž?“).

Napriek malej historickej hodnote väčšina moderných interpretátorov prijíma legendu o Antisthenovom prerodení zo sofistu na sókratovca. Umožňuje im bezproblémové vysvetlenie viacerých sporných otázok, napr. existencie spisov, ktoré sa v antike dávali do úzkej súvislosti s prácami sofistov. Proti tomu by sme však mohli namietat' jednoduchou poznámkou: Hoci vieme málo o šírení a zámeroch prozaickej literatúry 4. st. pr. Kr., nezdá sa, že by sa bol Antisthenés priznával k autorstvu nejakého sofistického spisu, ak by nebol v úplnom súlade s jeho sókratovskými hodnotami ([15], 78 – 79). Okrem toho sa

¹ Zlomky Antisthenových prác z diel antických autorov sú zaradené do II. zv. Giannantonioho zbierky *Socratis et Socraticorum Reliquiae* ([6], zv. II, 137 – 181).

² Antisthenovská téma, ktorá najviac pripomína argumentáciu sofistov, sa týka nemožnosti sporu (οὐκ ἔστιν ἀντιλέγειν, resp. μὴ εἶναι ἀντιλέγειν; por. zl. V A 150-153). Sofistické pozadie Antisthenovej argumentácie predpokladá napr. Rankinova práca ([16], kap. 2 a 3). Ale na druhej strane mohol Antisthenés sformulovať svoju tézu aj ako zdôvodnenie sókratovského presvedčenia, že na otázku τί ἐστὶ („Čo je to?“) nie je možné definitívne odpovedať; por. Brancacci ([1], kap. 8) alebo Döring ([3], 229 – 242).

³ Napr. Kindstrand ([11], 150) poznamenáva, že aj keď vzťah medzi Gorgiom-učiteľom a Antisthenom-žiakom nie je historicky doložitelný, poukazuje prinajmenšom na to, že starovek si všimol podobnosti medzi ich štýlmi. K otázke sofistického pozadia Antisthenovho učenia pozri K. Döring, ([3], 240 – 242).

⁴ Por. napr. zl. V A 44 (= Iulian. *orat.* VII 4 p. 209 A); V A 46 (= Epictet. *dissert.* II 17, 35); V A 47 (= Fronto ad *M. Antonin. imp. de eloq.* 2, 16); V A 50 (= Phot. *biblioth. cod.* 158 [ex Phrynicho]). Podľa alexandrijských katalógov bol Antisthenés autorom diela *Περὶ λέξεως ἢ περὶ χαρακτήρων* (*O rečiach alebo o štýloch*; por. DL VI 15).

zachovali správy, podľa ktorých ostro kritizoval sofistov a ich žiakov (V A 203-204).⁵ Preto je málo pravdepodobné, že prešiel od sofistov k Sókratovi, ale je celkom možné, že využíval sofistické postupy v prospech svojho sókratovstva.

K diferencii *sofistika-sokratika* môžeme pristúpiť aj z úplne inej strany: Prečo by sa mal Antisthenés postaviť proti básnickej tradícii a Homérovej autorite vo výchove tak, ako to urobil zrelý Platón v *Ústave*? Ak je rétorika nebezpečenstvom pre platónske vzdelanie, neznamená to, že je nebezpečná pre iný typ sokratiky. Naopak, príklad Antisthena ukazuje, že sa môže stať premyslenou, či dokonca rafinovanou súčasťou výchovy (napríklad spodobnenie Odyssea ako sókratovského mudrca, zl. V A 54). Z tohto hľadiska sa zdá byť zrozumiteľnejšia aj Kalliova narážka na „sofistu“ Antisthena v Xenofóntovom *Symposiu*.⁶

Skupina zlomkov V A 22-26, ktoré označujú Antisthena za iniciátora kynickej školy, má spoločný znak: všetkých päť pochádza z textov neskorších autorov (Diogenés Laertios, Klémens, Aulus Gellius, Julianos, lexikón *Súda*).⁷ Navyše ide o spisovateľov, ktorí čerpajú svoje informácie z doxografických prác alexandrijských gramatikov, t. j. zo „sekundárnej literatúry“. Ani Antisthenova prezývka *ἀπλοκύων* („jednoducho pes“; por. Plut., *Brut.* 34; *LSJ*, s. 190) nie je dostatočným dôvodom na to, aby sme ho označili za „prvého psa“ ([17], 228). Hoci Antisthenés mohol inšpiratívne pôsobiť na helenistických kynikov, historické zdroje nepotvrdzujú, že by on sám viedol kynický spôsob života. Všimnime si napr. Strabónovu správu, ktorá podľa všetkého vychádza z najstarších kynických textov (XVI- 83 – 84): Onésikratos tu odpovedá na otázku indického nahého mudrca, či sa nejaký Grék rozhodol pre asketický život, že tak učinil Pythagoras, Sókratés, Diogenés a taktiež on. Antisthena vôbec nezmieňuje. Ani Kratés, bezprostredný Diogenov nasledovník, neuvádza Antisthena medzi svojimi vzormi (DL VI 93). Až neskoršie rímske pramene dávajú Antisthena do priamej súvislosti s Diogenom (Dio, Epictetus, Aelianus, Stobaeus, Diogenes Laertius, *Suidas*).

Dudley ([4], 2 – 4) predpokladá, že legenda o Diogenovom nasledovaní Antisthena vychádza z príbehu o Zenónovi z Kitia (DL VII 2), ktorý pri čítaní 2. knihy Xenofóntových *Spomienok* zatúžil po učiteľovi, akým bol Sókratés, a keď sa kníhkupca opýtal, kde by našiel takého muža, ten mu poradil, aby nasledoval Kratéta, ktorý práve prechádzal popri jeho obchode. Kynici boli v očiach raných stoikov bezprostrednými dedičmi sókratovskej tradície, ku ktorej sa otvorene hlásili. Rímskym stoikom preto pripadalo úplne prirodzené, že medzi Diogenom a Sókratom hľadali a nachádzali chýbajúci článok v An-

⁵ Por. zl. V A 173 zo Stob. II 31,76: Keď sa raz niekto spýtal Antisthena, v akom odbore dá vyučiť svojho syna, odpovedal: *Ak hodlá žiť s bohmi, nech sa stane milovníkom múdrosti (φιλόσοφος), ak s ľuďmi, nech je rečníkom (ῥήτορ)*.

⁶ Kallias (*Symp.* 4, 4) nazve Antisthena *ὁ σοφιστάς*, čo by sme mohli preložiť v tomto kontexte slovami „Ty mudrlant!“, „Ty špekulant!“, ale rovnaký výraz je technickým označením pre „sofistu“ (σοφιστής).

⁷ K týmto zlomkom by sme mohli prirátať skupinu správ o Diogenovom intelektuálnom vývoji (zl. V B 17-24 Giannantoni), ktoré pochádzajú takisto od neskorších autorov. Antisthenés je v nich vykreslený ako príkladný kynický individualista, ktorý odmietal prijať Diogena za žiaka, odháňal ho od seba palicou, ale Diogenés neprestal dobiedzať.

tisthenovi. Samotná legenda o „kynikovi Antisthenovi“ vznikla zrejme v dielni alexandrijských doxografov, ktorí vytvárali „nástupníctva“, tzv. *διαδοχάι*. Pôvodcom tejto legendy mohol byť Sótión z Alexandrie, na ktorého nadviazali Hérakleidés z Lembu a Sósikratés z Rhodu. Na konci alexandrijského obdobia sa nástupníctva udomácnili natoľko, že autori 1. st. ako Dioklés alebo Pamphilus o nich vôbec nepochybovali.

Z uvedených dôvodov je pre nás najdôležitejšia tretia skupina zlomkov, ktorá spája Antisthena so sókratovskou tradíciou (zl. V A 11-22). Známe sú legendy o tom, ako Antisthenés prekonal každý deň vzdialenosť dvakrát osem kilometrov, aby mohol načúvať Sókratovi, a ako povzbudzoval svojich žiakov, aby aj oni nasledovali Sókrata.⁸ Helenistickí historici píšu, že Antisthenés horlivo napodobňoval svojho učiteľa vo vytrvalosti (*τὸ καρτερικόν*) a citovej neochvejnosti (*τὸ ἀπαθές*). A vzápätí dodávajú, že sa stal zakladateľom kynickej školy (DL VI 2; Hieronym. *adv. Jovin.* II 14). Doxografi neopisujú Antisthenov vzťah k sókratovskému mysleniu tak, ako by ho opísal Platón, pre ktorého bolo napodobňovanie (*μίμησις*) protikladom tvorivej, t. j. v etickom zmysle autonómnej činnosti (*ποίησις* ako *πρᾶξις*). Kynicko-stoickej spisovatelia, ktorí sa všemožne usilovali o to, aby preukázali svoj sókratovský pôvod, videli v Antisthenovi verného Sókratovho napodobňovateľa a v Platónovi jeho ideového nepriateľa (por. V A 27-31 *SSR*). V tomto zmysle by sme mohli pochopiť Antisthenovu *mimésis* ako literárnu alternatívu Platónovej *poiésis*.⁹

Pre našu otázku sú najcennejšie Xenofóntove texty, ktoré vznikli ešte počas Antisthenovho života. Antisthenés sa v nich objavuje pomerne často a má dosť vyhranený charakter. Predovšetkým patrí medzi najbližších Sókratových spoločníkov (por. zl. V A 13 = Xenoph. *symp.* 4,61-64), čo zvyšuje hodnotu neskorších doxografických správ, podľa ktorých verne (t. j. vernejšie než Platón) uplatňoval sókratovskú etiku.¹⁰ Xenofón zobrazuje Antisthena – s miernou iróniou, príznačnou pre *Σωκρατικοὶ λόγοι* (napr. Plutarch. *quaest. conv.* II 1,6 p. 632d-e) – ako zdatného kupliara a dohadzovača, čo by mohlo naznačovať, že Antisthenés (na rozdiel od Platóna) vychádzal dobre s Gorgiom a ďalšími sofistami, o ktorých sa tu Sókratés zmieňuje.

V 2. kapitole Xenofóntovho *Symposia* (2,10 = zl. V A 18) obhajuje Sókratés revolučnú myšlienku, že prirodzené vlohy žien nie sú o nič horšie ako vlohy mužov (ženám chýba len odolnosť a fyzická sila), a vzápätí vyzýva všetkých, aby vychovávali svoje

⁸ Por. DL VI 2; *Gnom. Vat.* 743 n. 4; Philostrat. *vit. Apoll.* IV 25,1 atď. Platón, ktorý sa o svojich súčasníkoch zmieňuje málokedy, uvádza Antisthena medzi tými, ktorí boli so Sókratom v hodine jeho smrti (*Phaed.* 59 b). Neskorší doxografi spájali Antisthenovo meno s potrestaním Sókratových žalobcov (por. DL VI 9-10). Táto historika nie je hodnoverná ([7], 73 – 78; [12], 2539), ale svedčí minimálne o tom, že Antisthenés zohrával kľúčovú rolu v literárnom osude Sókrata a taktiež v postplatónskom tradovaní sókratovského myslenia.

⁹ *Σωκρατικοὶ λόγοι* boli mimetickým žánrom (por. Aristotelés, *Poet.* 1447b); ich prvoradým cieľom bolo dramatické napodobnenie sókratovského rozhovoru (založeného na otázkach a odpovediach), a tým prenesene aj sókratovského spôsobu života. Bližšie pozri ([2], 23 – 47).

¹⁰ Na základe úryvku konverzácie Sókrata s hetérou Theodotou o poľovačke na priateľov môžeme usudzovať, že Xenofón si pamätal Antisthena ako horlivého obdivovateľa Sókrata (Xenoph. *mem.* III 11, 17 = zl. V A 14).

manželky v tom, čo chcú. Na jeho výzvu reaguje Antisthenés s miernym pohoršením: *Ako je možné, Sókratés, že neuplatňuješ svoje poznanie pri výchove Xantípy, ale máš ženu, ktorá je zo všetkých žien... najzlostnejšia?* Karl von Fritz si všimol ([5], 22), že ide o jediné miesto u Xenofóna, kde Antisthenés prejavuje nevôľu nad Sókratovým názorom, čo nekorešponduje s obrazom verného nasledovníka Majstra. Na druhej strane však Antisthenov šomravý nesúhlas nemusí byť náhodný, pretože práve on spomedzi všetkých sókratovcov najväčšmi trvá na tom, aby sa život mudrca v ničom neodklonil od pravidiel, ktoré si sám stanovuje.¹¹ A Sókratés ho predsa vyzýva, aby robil čosi, čo on sám nečiní! Xenofón chcel možno zdôrazniť antisthenovský ideál sebestačnosti (*αὐτάρκεια*), keď nechchal prehovoriť žiaka proti učiteľovi. Takisto postava Sókratovej manželky Xantípy, ktorá sa dodnes spája s príslovečnou hašterivosťou, tu plní obraznú funkciu: Antisthenés mohol cez poukázanie na Xantipinu prudkú povahu upriamiť pozornosť na vlastnú etickú maximum, že mudrc ovláda sám seba aj v najťažších situáciách, napríklad aj v spoľžití so zlou ženou.¹²

Tým sa dostávame od životopisných správ k etickému postoj k životu. V sókratovskej literatúre sa tieto dve oblasti nachádzali v tesnej blízkosti a v neskoršej kynickej literatúre sa už od seba nedajú oddeliť. Etika je praktickým vytváraním života – život je jediným preverením etiky.

3. Héraklés a Kýros. Antisthenés je z hľadiska postplatónskej literatúry autorom s primárnym záujmom o etické otázky individuálneho vzťahu k životu.¹³ Rovnaký postoj charakterizuje všetky helenistické školy – zrejme preto považovali Antisthena za veľkú autoritu blízku Sókratovi.¹⁴ Antisthenés predznačil helenistické myslenie tým, že považoval za etické aj otázky, ktoré nemajú etickú povahu (výklady Homéra, logické skúmania

¹¹ Prísnosť antisthenovskej etiky (por. napr. zl. V A 82) sa v kynizme pretransformuje do požiadavky askézy.

¹² Patzer ([14], 64) si myslí, že obidva obrazy – „hádatej Xantípy“ a „sebaovládajúceho sa mudrca“ – uviedol do sókratovskej literatúry práve Antisthenés.

¹³ Porovnaj hutné zhrnutie etického učenia u Diogena, ktorý sa odvoláva na Diokla z Magnésie, DL VI 10-13 (preklad Andrej Kalaš): *Zdatnosť sa možno naučiť; nie je vraj rozdiel medzi urodzenými a zdatnými; zdatnosť totiž postačuje na to, aby bol človek blažený; nepotrebuje na to už nič iné, len sókratovskú silu; zdatnosť sa týka činov a nepotrebuje veľa slov ani náuk; mudrc je vraj sebestačný, lebo mu patrí aj všetko to, čo majú ostatní; zlé meno je dobrom a niečím podobným ako námaha; v obci sa mudrc nebude riadiť ustanovenými zákonmi, ale zákonom zdatnosti; pre mudrca nie je nič cudzie ani nezvládnuteľné; dobrý človek je hoden lásky; čestní ľudia sú vždy priateľskí; za spojencov si má človek vyberať udatných a spravodlivých ľudí; zdatnosť je zbraň, ktorú nemožno nikomu vziať; lepšie je s hŕstkou dobrých bojovať proti všetkým zlým než s mnohými zlými proti pár dobrým; na nepriateľov si treba dávať pozor: ako prví totiž spozorujú tvoje chyby; spravodlivého človeka si máš vážiť ako vlastného príbuzného; muž aj žena majú tú istú zdatnosť; dobré veci sú aj krásne, zlé škaredé; všetko mrzké nech ti je cudzie; najbezpečnejšou hradbou je rozumnosť: nikdy sa nemôže zručiť ani vydať zradcom; treba si budovať hradby z úsudkov, ktoré nik nevyvráti.*

¹⁴ Jedinú výnimku tvorí Epikúrova škola, ktorá odmietala sókratovskú iróniu a neistotu nevedenia. Ale na druhej strane aj Epikúros poníma etiku ako permanentnú starosť o život, podobnú lekárskej starostlivosti o zdravie, t. j. zachováva jej sókratovský charakter.

atď.), ale v konečnom dôsledku sa podieľajú na celkovom vedení života.¹⁵ Na prvý pohľad ide o témy, ktoré nájdeme u viacerých klasických mysliteľov, napr. u sofistov alebo u Platóna, ale pri pozornejšom skúmaní si všimneme niekoľko zásadných rozdielov.

Najväčšiu časť Antisthenových diel v Diogenovom katalógu (DL VI 15-18) tvoria spisy o etike, resp. politike, ktorá nie je dodatočným doplnkom etiky, ako je to u neskorších helenistických mysliteľov. Medzi nimi sa nachádzajú dva, ktoré antickí autori zmieňujú najčastejšie: *Héraklés* a *Kýros* ([7], 297). Pre obidva spisy je príznačné, že nie sú (teoretickou) rozpravou o zdatnosti, s akou sa stretne u raného Platóna alebo Xenofóna. Ich cieľom nie je skúmanie povahy jednotlivých zdatností vedené otázkou „Čo je to?“ (τί ἐστὶ).¹⁶ Majú oveľa skromnejší zámer: priblížiť zdatnosť *mimetickým* spôsobom, t. j. predstaviť zdatne konajúceho človeka (zrejme v protiklade k chybnému konajúcejmu).

Nie je isté, či *Héraklés* a *Kýros* patrili k žánru *Σωκρατικοὶ λόγοι* – ak áno, tak ho Antisthenés značne inovoval. Hlavným hovorcom už nie je Sókratés, ale fiktívne postavy vychádzajúce z mýtckej, resp. historickej tradície. Okrem Hérakla a Kýra k nim môžeme zaradiť Odyssea, ktorému Antisthenés venoval niekoľko spisov (por. V A 41). Každý z hrdinov predstavuje iný typ sókratovského mudrca. Každý z nich koná tak, že sa stáva vzorom rozumného konania. Každého môžeme nasledovať, ak sa rozhodneme pretvoriť svoj život na dobré/krásne dielo. Nasledovanie pritom neznamená vonkajškové napodobňovanie, ale stáva sa zvnútorneným príkazom. Konat' ako rozumný, múdry človek znamená rozhodovať o vlastnom konaní, takže dôsledné napodobňovanie nemôže viesť k tomu, že sa budeme riadiť rozhodnutiami niekoho iného.¹⁷ V rovnakom duchu narába Aristotelés s figúrou rozumného človeka (*φρόνιμος*), keď zdôvodňuje potrebu neustáleho uмиerneného konania (EN 1107a1-2).

Antisthenés reinterpretuje tradičné mýtcké udalosti a legendy v súlade s vlastným etickým učením. Zrejme nebol prvý, kto postupoval týmto spôsobom, lebo analogicky používali mýtckú látku starší sofisti, Hippias z Élidy (*Trójska prednáška*; por. Pl., *Hip. Ma.* 286a-b) alebo Prodikos z Kea (*Héraklés na rázcestí*; por. Xen., *Mem.* II 1, 21). U Athénaia (resp. Hérodika Babylonského, od ktorého Athénaios preberá túto informáciu) sa dočítame, že Antisthenés nehovorí v *Kýrovi* len o dávnych hrdinoch, ale aj o niektorých súčasníkoch, napr. o Alkibiadovi,¹⁸ čo by sme takisto mohli označiť za ty-

¹⁵ Porovnaj úvodný obraz Sókrata v Xenofónových *Spomienkach*, kde je skeptický k možnostiam človeka skúmať povahu usporiadania božských vecí, preto sa rozhodne zaoberať *ľudskými vecami, tá ἀνθρώπινα* (*Mem.* 1.1.12 n.). Každá znalosť musí byť prospešná pre život – nepotrebujeme poznať nič, čo sa bezprostredne netýka života (por. *Mem.* 4.7.3). Xenofónov Sókratés tým nespochybňuje hodnotu matematiky alebo astronómie, ale upozorňuje na prioritu etických otázok pred všetkými ostatnými.

¹⁶ Frynichos zmieňuje Antisthenov spis *Kýros* ako príklad čistého atického jazyka, pričom ho neuvádza ako teoretické skúmanie, ale ako „reč“, *λόγος* (por. zl. V A 50 z Phot. *biblioth. cod.* 158).

¹⁷ Eusébios hovorí v tomto zmysle aj o Antisthenovi, že je *zmysľaním podobný Héraklovi*, *Ηρακλεωτικός* (*Praep. evang.* XV 13,7 p. 816 B-C).

¹⁸ Antisthenés vraj tupil Alkibiada za to, že spával podľa perzskej módy s matkou, dcérou i sestrou (zl. V A 141). Alkibiadés bol podľa neho násilník bez vzdelania a výchovy (zl. V A 198). Dudley ([4], 11) vyslovuje na základe týchto správ hypotézu, že Antisthenés kriticky analyzoval existujúce názory o povahe zdatností podobne ako raný Platón. Kritický bod je podľa Dudleya sprítomnený v slove *ἀπαίδευτος*: odvaha je zdatnosťou iba vtedy, keď ju sprevádza sókratovská sila, a práve tou Alkibiadés

pický prvok *Σωκρατικοὶ λόγοι* (fikcia sa prelína s históriou).

Diogenov katalóg pripomína titul *Héraklés* trikrát. R. Hirzel ([8], zv. I., 120 a n.) sa domnieva, že existoval len jeden spis s týmto názvom, v ktorom sa nachádzalo niekoľko rozhovorov spojených zjednocujúcim rozprávaním. Rozprava mohla nadväzovať na rovnomené dielo sofistu Prodika (por. DK 84B 2). *Kýros* sa objavuje v Diogenovom katalógu štyrikrát. Athénaios (V 200c) pozná dve Antisthenove diela s týmto titulom. Frynichos sa odvoláva na jedno dielo (Fótios 101b9). Nezávisle od ich počtu, všetky kýrovské spisy hovorili o kráľovi Kýrovi I., zakladateľovi perzskej ríše, ktorý predstavoval ideálneho vládcu s prvkami sókratovsko-kynického mudrca.¹⁹ V spisoch o Kýrovi mohol Antisthenés načrtnúť pedagogicko-výchovný proces podobný tomu, o ktorom píše Xenofón v *Kýrovej výchove*.

Paralely v príbehoch obidvoch hrdinov umožňujú podľa Höistada ([9], 92) hrubý nárys obsahu etických diel: Keďže namáhavá práca²⁰ sa viaže takmer výlučne na otrocký stav, Kýros mohol byť pôvodne otrokom, ktorý sa nebál námahy a vedel ju využiť v prospech dobrých cieľov, vďaka čomu si vyslúžil slobodu a nakoniec zaujal post ideálneho vládcu udržiavajúceho slobodu celej obce. Aj Héraklés predstavuje múdreho človeka, ktorý sa dokáže vyrovnáť so všetkými útrapami života a stať sa vládcom nad sebou samým. Hlavnou témou *Hérakla* bola podľa Höistada ([9], 36) sókratovská sila, *ἰσχύς*, t. j. stelesnenie rozumnosti (*φρόνησις*) ako najvyššej zdatnosti, ktorej modelom a personifikáciou sa stáva mýtický hrdina (por. [10], 30).²¹

Na základe Plútarchovej zmienky (*De vitios. pud.* 18 p. 536 B) môžeme usudzovať, že Antisthenés vykreslil Hérakla ako sókratovského mudrca, ktorý nabáda žiakov k zdatnému konaniu príkladom vlastného života a dobrými radami. Na rozdiel od Platónovho Sókrata je Héraklés učiteľom, ktorý neskrýva svoje učiteľstvo za *maieutiku* („Boh ma núti pomáhať pri pôrode, ale rodiť mi zakázal“; Pl., *Theaet.* 150c). Na rozdiel od sofistických vzdelancov je Héraklés mentorom, ktorý nielen radí, ako správne konať, ale sám tak koná. Jeho osud sa stáva vzorom pre každého, kto sa chce vyrovnáť s úskaliaми vlastného života (spravidla malichernými v porovnaní s prekážkami, aké zdoláva Héraklés). Zrejme preto zohráva v etike takú dôležitú úlohu „sila“ – *ἰσχύς* je metaforou fyzického aj duševného úsilia o vyrovnaný spôsob života. Zdá sa, že *ἰσχύς* je u Antisthena synonymom *φρόνησις*, ktorú všetci sókratovci v procese morálneho, t. j. každého rozhodovania stavali

nedisponuje, keďže mu chýba výchova, vzdelanie (*παιδεία*).

¹⁹ R. Hirzel ([8], zv. I., 122, pozn. 2) si myslí, že Antisthenés nemá na mysli Kýra I., ale Kýra Mladšieho, ktorého Gréci jeho čias obdivovali (por. Xen., *Anab.* 1.9,1 nn.).

²⁰ Práca, najmä namáhavá fyzická práca (*πόνος*; por. DL VI 2), sa stane atribútom kynického mudrca podľa vzoru mýtického Hérakla (DL VI 70; VI 30). Stobaios (III 29,65 = zl. V A 126) pripisuje Antisthenovi kynizujúci výrok, že jedinými rozkošami sú tie, ktoré nasledujú po útrapách a námahách (por. zl. V A 85).

²¹ Na konci 5. st. pr. Kr. bol héraklovský mýtus populárny a Antisthenovi mohol pripadať na zobrazenie konania rozumného človeka nanajvyšš vhodný ([9], 34 n.). Obraz poloboha voliaceho namáhavú cestu k zdatnosti (DL VI 105) sa stane etickým vzorom pre neskorších kynikov, ktorí budú rozvíjať antisthenovskú tému vo vlastných literárnych žánroch.

na prvé miesto, keďže verili, že neexistujú rozhodnutia, ktoré by nesúviseli s našim životom.

Antisthenov Héraklés má pomerne blízko k Aischinovmu obrazu Sókrata, ktorý hovorí, že jeho učenie sa nezakladá na znalosti alebo poznaní (*μάθημα*)²² – ved' by sám seba usvedčil z veľkej bláznivosti, keby poskytol svojmu žiakovi nejakú znalosť namiesto „božského pridelu“ (*θεία μοίρα*).²³ Sókratés pomáha Alkibiadovi láskou, pričom potreba zdokonaľovania seba samého nevyplýva zo systematickej argumentácie (ako v Platónových dialógoch). Sókratés obdaruje svojho milenca soškou Themistokla, aby si mohol kedykoľvek pripomenúť vlastnú nedokonalosť tým, že si spomenie na slávneho politika.²⁴ Sókratovo vedenie Alkibiada sa zakladá na (praktickej) skúške ľudských charakterov – nie je (teoretickým) dôkazom nevyhnutnosti vedenia, ak chceme zdatne konať. V rovnakom duchu hovorí Xenofón na konci *Spomienok* (*Mem.* 4.8.11), že Sókratés podrobil svojich priateľov – tak ako seba samého – skúške, odhaľoval chyby ich konania a povzbudzoval každého, aby sa usiloval o zdatnosť a dokonalosť.

Ukazuje sa, že antisthenovskú etiku by sme mohli charakterizovať moderným adjektívom „praktická“. Ale nebolo by to dostatočné vysvetlenie toho, o čo sa Antisthenés usiluje. Zdá sa, že mu nejde o akékoľvek praktiky, napr. tie, ktoré Platón neustále vymedzuje vo vzťahu k teoretickému vedeniu.²⁵ Antisthenés zrejme nediferencoval medzi praktickou a teoretickou stránkou etiky. Pridržiaval sa sókratovského presvedčenia, že svoj život môžeme urobiť lepším, aj keď nenájde zdôvodnený výklad príčin vecí (aký požaduje Platón v závere *Menónu*). Z nášho pohľadu – sprostredkovaného platónskym (resp. aristotelovským) myslením – sa môže javiť Antisthenova neschopnosť rozlišovať medzi morálnym vedením a morálnym konaním naivná. Ale sókratovský postoj mohol mať, a zrejme mal, takúto povahu. Môžeme o tom usudzovať nielen na základe zlomkovitých správ o etických prácach Antisthena, Aischina, Faidóna a ďalších Sókratových žiakov (starších a zrejme aj bližších než Platón), ale aj na základe zachovaného diela Platónovho súčasníka Xenofóna.

Antisthenovská etika sa chcela vedome odlíšiť od platónskej, hoci obidve označovali za svojho pôvodcu Sókrata. Zdá sa, že Antisthenés viedol s Platónom zápas o to, ako naplniť Sókratov odkaz (zrejme nebol jediný). O životaschopnosti antisthenovskej etiky svedčí nielen to, že sa k nej prihlásili kynici, t. j. najpopulárnejšie sókratovské hnutie staroveku, ale najmä to, že svojím praktickým charakterom ovplyvnila väčšinu helenistických škôl. Platón bude musieť čakať niekoľko storočí, kým sa opäť dostane k slovu vďaka stredným stoikom a novoplatonikom.

²² Por. *Alcibiades*, VI A 53.26 Giannantoni z Ael. Arist., *De rhet.* 1.61-64 (= fr. 11c, Dittmar).

²³ Por. *Alcibiades*, zl. VI A 53.10-11 Giannantoni z Ael. Arist., *De rhet.* 1.61-64 (= fr. 11a Dittmar).

²⁴ V niektorých platónskych textoch nájdeme podobnosti s touto situáciou. Por. napr. Nikiovu chválu na Sókratove vyvracanie, ktoré ho robí lepším (*Lach.* 187e-188b); por. aj Sókratov rozhovor so žalobcom Melétom ako praktický príklad spôsobu vyvracania poukazujúceho na zdatný postoj vyvracajúceho (*Ap.* 24c-27d).

²⁵ Jednou z kľúčových diferencií, s ktorou Platón narába v raných dialógoch, je napätie medzi slovami (*λόγοι*), ktorými ohlasujeme svoje konanie, a vykonanými činmi (*ἔργα*); por. *Lach.* 190b-c; *Charm.* 165e. Jedným z hlavných cieľov platonizmu je prekonanie tejto diferencie (podľa spartského vzoru).

LITERATÚRA

- [1] BRANCACCI, A.: *Oikeios Logos. La filosofia del linguaggio di Antistene*. (Elenchos, zv. 20.) Napoli: Bibliopolis 1990.
- [2] CLAY, D.: The Origins of the Socratic Dialogue. In: Vander Waerdt, P. A. (ed.): *The Socratic Movement*. Ithaca: Cornell University Press, 1994, pp. 23 – 47.
- [3] DÖRING, K.: Antisthenes: Sophist oder Sokratiker? In: *Sicilorum Gymnasium*, 38/1985, S. 229 – 242.
- [4] DUDLEY, D. R.: *A History of Cynicism: From Diogenes to the Sixth Century A. D.* Chicago: Ares 1990 (1. vyd. 1937).
- [5] FRITZ, K. von: Antisthenes und Sokrates in Xenophons Symposium. In: *Rheinisches Museum* n. F. 84, 1935, S. 19 – 45.
- [6] GIANNANTONI, G.: *Socratis et Socraticorum Reliquiae*. 4 zv. Elenchos 18. Napoli: Bibliopolis 1990.
- [7] GIGON, O.: *Sokrates. Sein Bild in Dichtung und Geschichte*. Bern 1947.
- [8] HIRZEL, R.: *Der Dialog. Ein literarhistorischer Versuch*. 3 zv. Leipzig: S. Hirzel 1895 (repr. 1963).
- [9] HÖISTAD, R.: *Cynic Hero and Cynic King: Studies in the Cynic Conception of Man*. Lund: Carl Bloms Boktryckeri 1948.
- [10] CHAPPUIS, Ch.: *Antisthene*. Paris: Durand 1954.
- [11] KINDSTRAND, J. F.: The Cynics and Heraclitus. In: *Eranos*, 82, 1984, pp. 149 – 178.
- [12] NATORP, P.: Antisthenes. In: Pauly, A. F. – Wissowa, G. (eds.): *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*. Band I. Stuttgart: J. B. Metzler 1894, S. 2538 – 2545.
- [13] NAVIA, L.E.: *Antisthenes of Athens. Setting the World Aright*. Westport & London: Greenwood Press 2001.
- [14] PATZER, A.: *Antisthenes der Sokratiker. Das literarische Werk und die Philosophie, dargestellt am Katalog der Schriften*. Heidelberg 1970 (dizertačná práca vydaná vlastným nákladom).
- [15] PRINCE, S.: Socrates, Antisthenes, and the Cynics. In: Ahbel-Rappe, S. – Kamtekar, R. (eds.): *A Companion to Socrates*. Oxford: Blackwell Publishing 2006, pp. 75 – 92.
- [16] RANKIN, H. D.: *Anthisthenes Sokratikos*. Amsterdam: Adolf M. Hakkert 1986.
- [17] RANKIN, H. D.: *Sophists, Socrates, and Cynics*. London: Croom Helm 1983.

doc. Mgr. Vladislav Suvák, PhD.
Inštitút filozofie a estetiky PU
ul. 17. novembra 1
080 01 Prešov
SR
e-mail: vsuvak@unipo.sk